

Лук'янченко Н.Д.,

д-р екон. наук, професор, зав. кафедри,
Донецький національний університет,

Хромов М.І.,

канд. екон. наук, ст. наук. співробітник,
НАН України, Інститут економіки промисловості

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ГОЛОВНОГО БАЗОВОГО ФАКТОРУ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

У роботі досліджено діючу систему освіти в контексті визначення її ролі в процесі формування людського капіталу. Виконано комплексний, системний аналіз ефективності змін, що відбулися в організації освітньої діяльності, в тому числі за рахунок розширення самостійності навчальних закладів. Визначені недоліки діючого порядку оцінки шкільних знань і вступу до вищих навчальних закладів. Запропоновано власне бачення реформування освітнього процесу і оптимальних шляхів майбутньої професійної самовизначеності особи.

В работе исследована существующая система образования в контексте определения её роли в процессе формирования человеческого капитала. Выполнен комплексный системный анализ эффективности изменений, которые произошли в организации образовательной деятельности, в том числе за счет расширения самостоятельности учебных заведений. Определены недостатки действующего порядка оценки школьных знаний и поступления в высшие учебные заведения. Предложено собственное видение реформирования образовательного процесса и оптимальных путей будущего профессионального выбора человека.

In this work it is examined the real educational system in the context of determining its role in the process for forming the human capital. It is done the complex and systematic analysis of effectiveness changes that they had happened in the educational work's organization including the independence of the educational establishments. It is determined the shortages of estimating the school knowledge and entering to the higher educational establishments. It is offered the own vision of reforming the educational process and the optimum ways for professional future choice.

Ключові слова. Освіта, управління системою освіти, освітній потенціал, критерії оцінки, знання, людський капітал.

Ключевые слова. Образование, управление системой образования, образовательный потенциал, критерии оценки, знания, человеческий капитал.

Key words. Education, management of educational system, educational potential, criteria of estimation, knowledge, human capital.

Вступ. Роль освіти в житті людини не можна переоцінити, з яких би точок зору не розглядалося зазначене поняття. Завдяки освіті відбувається розуміння протікання всіх природних, фізичних, хімічних, біологічних та інших процесів, формується світогляд. Набуті в наслідок освіти знання підштовхують індивідів усвідомити свою особливу призначеність в цьому світі і що умови їх життєдіяльності залежать не тільки від об'єктивних, неминучих обставин, а, перш за все, від них самих, що людина сама визначає власну долю і є творцем свого майбутнього та, що особливо важливо, вплив людини на зазначений процес власного становлення і самовизначення може мати як позитивні, так й негативні наслідки.

Визначення ролі освіти в процесі формування людського капіталу — чи не найактуальніший напрям сучасних досліджень в сфері функціонування економічних систем. Цим проблемам присвячені праці багатьох науковців, в тому числі таких, як Д.Богиня, В.Геєць, О.Грішнова, Б.Данилишин, Т.Кір'ян, Е.Лібанова та інших.

В зазначеному секторі досліджень, здебільшого, між науковцями немає принципних розбіжностей у наукових визначеннях, методологічних підходах та оцінках (за винятком безпосередньо самої категорії «людський капітал»). Однак, досвід засвідчує, що проблем, пов'язаних з механізмами регулювання освітніх

процесів, формуванням професійно-кваліфікаційних ознак робочої сили, ліквідацією диспропорцій між попитом та пропозиціями на ринку праці, не зменшується. Навпаки, за окремими напрямками вирішення окреслених питань, вони навіть загострилися. А на практиці це призводить до того, що функціонування ринку освітніх послуг не призводить до досягнення бажаного результату — формування відповідних ознак якості людського капіталу, забезпечення суб'єктів економічної діяльності високопрофесійними кадрами і продуктивної зайнятості населення.

З цього приводу, в умовах постійного підвищення вимог до інтелектуальних здібностей, коли знання та кваліфікація набувають дедалі більшої цінності і від якості вирішення цих проблем безпосередньо залежать економічна та соціальна стабільність країни, перспективи її сталого економічного розвитку, а за кінцевим рахунком, і власно добробут кожної людини, питання дослідження факторів впливу ефективності функціонування ринку освітніх послуг на якість людського капіталу є вельми актуальними.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження системи освіти, як головного базового фактору формування людського капіталу, комплексний, системний аналіз організації освітньої діяльності в Україні та визначення шляхів його вдосконалення.

Результати дослідження. Освітній потенціал відіграє ключову роль у розвитку суспільства. На думку академіка Л. Абалкіна, він (освітній потенціал) багато в чому визначає інтелектуально-професійні характеристики суспільства, рівень культури, реалізацію можливостей особистості [1, с. 43].

Освіта впливає на всі сфери життя суспільства і є вагомим елементом на шляху досягнення високих темпів економічного зростання і добробуту суспільства. Вона являє собою специфічну галузь сфери духовного виробництва, яка працює над формуванням знань і вмінь підростаючого покоління, його вихованням, підготовкою кадрів [2, с.35].

За результатами аналізу наведених у літературі точок зору щодо сутності знань можуть бути виділені п'ять підходів, які свідчать, що розуміння знань зводиться або до результату пізнання дійсності, або до ресурсів людини, або до володіння інформацією, або до нематеріальних активів і грошових потоків, або як загальнонаукове поняття [3, с.191].

Отже, освіта є джерелом розкриття інтелектуального і духовного потенціалу особистості, фундаментом людського розвитку та прогресу суспільства, це — цілеспрямований процес виховання і навчання в інтересах людини, суспільства, держави. Крім того, рівень освіти та професійної підготовки є одним з найвагоміших критеріїв, які характеризують сукупний людський капітал. Освіта сьогодні розглядається як одна з основних цінностей, без яких неможливий подальший розвиток суспільства [4, с.49,101].

Метою освіти, у відповідності з Законом України «Про освіту», є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних рис, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [5, с.3].

Двигунами конкурентоспроможності держави є освіта, наука, технології і логістика, головною рушійною силою будь якої організації — персонал, а держави — людський капітал [6, с.33]. Стійке економічне зростання, розвинений внутрішній ринок і стабільність може гарантувати тільки високоосвічене суспільство. Без цього не буде стійкого економічного зростання, неможливо сформувати громадське суспільство та досягти високих стандартів життя.

В сучасному світі триває постійна боротьба за інтелектуальний ресурс та доступ до джерел його формування. Досвід останніх десятиліть підтверджує, що

на роль лідерів у соціально-економічному розвитку претендують країни, що мають найвищий рівень освіти і науки [7, с.123].

Знання, професійні та інтелектуальні здібності, як головні елементи внутрішньої структури людського капіталу, стають основою ефективного функціонування економіки. Для забезпечення успішного розвитку необхідно постійно вкладати кошти в підготовку найфаховіших спеціалістів. Підвищувати індекс людського капіталу через зростання рівня освіченості. Найефективніші інвестиції — вкладення в освіту і науку [8, с.13].

Окрім підкресленої вище головної мети освіти, зазначеної Законом України «Про освіту», кожен учасник системи організації освітнього процесу визначає власну мету і задачі освітньої діяльності на відповідних етапах і рівнях її здійснення.

Всі рівні освітньої діяльності, крім виконання функцій формування у людини відповідних ознак особистості на кожному життєвому етапі її становлення, відіграють свою особливу роль в процесі формування якості майбутніх елементів внутрішньої структури людського капіталу.

Абсолютна більшість дослідників з питань розвитку людського капіталу зосереджують свою увагу, перш за все, на аспектах формування професійних знань, навичок і спроможностей людини. Однак, у ранній період життя відбувається накопичення не тільки фізичного та виховного, а й інтелектуального потенціалу людського капіталу за рахунок сімейної і в цілому дошкільної освіти.

Як підкреслює О.Грішнова, дослідження і застосування категорії людський капітал відкриває перед наукою нові можливості в аналізі проблем планування і розвитку сім'ї та формування продуктивних здібностей людини в сім'ї [4, с. 80]. Витрати сім'ї на виховання дітей здійснюються здебільшого з альтруїстичних почуттів любові до них. Щодо освітніх витрат, то вони є інвестиціями в майбутній людський капіталу, тому що, по-перше, відбуваються за рахунок зменшення поточних витрат батьків, по-друге, довгострокові і, по-третє, зорієнтовані на потенційну перспективну прибутковість. Сімейний рівень формування людського капіталу є такий, що має особливо важливе значення на початку життя і багато в чому визначає подальший вибір індивіда.

Дошкільна освіта, згідно з Законом України «Про дошкільну освіту», - цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб [9, с.116]. Дуже добре визначення. Однак, кожна законодавча норма має сенс лише в тому випадку, якщо є в наявності реальні механізми забезпечення її практичної реалізації. На жаль, сучасні суспільно-економічні умови життєзабезпечення не дозволяють багатьом сім'ям в нашій державі виконати цю педагогічну установку.

У сприянні ефективного вирішенні питань дошкільного виховання і освіти підростаючого покоління значна роль має належати державі, перш за все тому, що батьки відповідальні за долю своїх власних дітей, а держава — за розвиток сукупного людського капіталу майбутніх поколінь і суспільства в цілому. Визначальною є роль держави в процесі формування особистого потенціалу, моральних і потенційних ділових рис дітей з багатодітних та неблагополучних сімей та, особливо, дітей, що залишилися без батьківського піклування.

У педагогічних колах панує теза: кожна дитина спроможна добиватися об'єктивно доступного їй успіху та відчувати себе щасливою. Складно переоцінити при цьому роль педагога. Приймаючи до уваги індивідуальні особливості дітей, він створює (має створювати) для кожної дитини можливість до позитивної поведінки та умови психологічного комфорту, що сприяє виникненню оптимального середовища для розвитку творчих спроможностей та пов'язаної з ними ініціативи, прояву ознак самостійності, своєї незалежності і разом з тим внутрішньої дисципліни та впевненості у своїх можливостях. Розвиток ініціативності, само-

стійної поведінки є одним з центральних напрямів виховання у дитини майбутніх ознак якості людського капіталу.

Загальна середня освіта, як цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями, є обов'язковою основою складовою безперервної освіти. Результатом зазначеного процесу має бути інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності [10, с. 66].

Реформи у системі освіти, і перш за все шкільної, мають бути зорієнтовані на всебічний перехід від формального викладання традиційного переліку предметів (дисциплін) до індивідуального розвитку дитини в процесі навчання, до розкриття творчих та загальноінтелектуальних спроможностей юнаків.

За останні два десятиліття під впливом трансформаційних перетворень в суспільстві відбулися й відповідні зміни в організації освітньої діяльності. Більш гнучкими стали вимоги щодо організації і проведення навчання. Це, в свою чергу, надало можливість педагогічним працівникам самостійного визначення джерел інформації, обрання найбільш інтересних, якісних методик навчання (кількість і різноманітність яких зростає за останні роки), застосування власних, авторських методик та технологій навчання, впровадження будь-яких нововведень в освітній процес, що розкриває великі можливості в підвищенні ефективності освітньої діяльності. Позитивну роль відіграє також розширення мережі навчальних закладів за рахунок заснування приватних освітніх установ: гімназій, ліцеїв, коледжів тощо.

В економічному вимірі одним з найбільш відповідальних моментів є завершення загальної освіти і обрання сфери майбутньої професійної підготовки. При цьому слід зазначити, що саме цей період є найбільш проблемним і недосконалим з точки зору організаційно-методичного і інституційного забезпечення ефективності його проведення.

По-перше, була зруйнована добре налагоджена система захисту школярем якості власної підготовки в школі шляхом здачі державних іспитів по завершенні навчання при отриманні атестату. За їх відсутністю недостатньо відповідальне ставлення буде у школяра до якісних ознак свого атестату, а з цього приводу — і до процесу навчання в школі, особливо на стадії його завершення.

Система єдиного державного іспиту шляхом тестування не спроможна об'єктивно оцінити знання за більшістю з предметів, а відповідно і бути критерієм щодо вступу до вищого навчального закладу (ВНЗ), особливо за тими видами професійного спрямування продовження навчання, придатність особи до якого не можна оцінити відповідями «так» чи «ні», або за принципом «вгадай правильну відповідь».

По-друге, практична відсутність профорієнтаційної роботи в процесі здобуття загальної освіти приводить, здебільшого, до некерованості, непрофесійності, а з цього приводу, доволі часто, - до помилковості обрання майбутньої професії з відповідними соціальними, морально — психологічними і економічними наслідками.

Обов'язковою умовою вступу до вищого чи середнього професійного навчального закладу, крім перевірки рівня загальних знань за окремими дисциплінами, має стати проведення заходів профвідбору шляхом тестування (психологічного обстеження) на відповідність обрання майбутньої професії особистим рисам та якостям претендента.

По-третє, важливим питанням є фінансування освітнього процесу. Платна освіта — загальносвітова норма. Проблема в іншому. Держава зобов'язана забезпечити рівні можливості продовження освіти молодим людям з різним матеріальним статусом: або за державні кошти, або створивши реальні та доступні для користування фінансово-кредитні механізми.

По-четверте, пільги для окремої категорії абітурієнтів (а в подальшому - студентів) повинні обов'язково бути, але не відносно умов вступу до навчальних закладів, а в вирішення їх матеріальних, побутових та інших соціальних проблем.

По-п'яте, необхідно навести порядок з ліцензуванням закладів освіти. Останнім часом з'явилася безліч сумнівних «академій», «університетів», які налагодили випуск «спеціалістів» з невизначеними ознаками якості освіти і свідомо дезорієнтують молодих людей в обранні подальшого шляху продовження освіти і професійної визначеності.

По-шосте, держава не може знаходитися осторонь від функціонування ринку освітніх послуг і його відповідності потребам ринку праці. Необхідна розробка міжгалузевого професійно-кваліфікаційного балансу трудових ресурсів. Лише на основі комплексного дослідження співвідношення процесів на ринках праці і освітніх послуг, враховуючи показники зазначеного балансу, можлива ефективна розробка і наступна реалізація програм підготовки кадрів для потреб економіки держави (і регіонів), визначення обсягів державного замовлення на підготовку фахівців відповідної кваліфікації і взагалі стратегічна керovanість соціально-трудовими, а звідси і економічними процесами суспільного розвитку.

І, по-сьоме, не слід забувати головного критерію оцінки і мети освітньої діяльності на кожному її етапі — рівень та якість здобутих знань, підвищення (розширення) спроможностей, властивостей і навичок особи, тобто тих характеристик, що формують ознакові параметри якості людського капіталу.

Висновки. Наведені приклади ще раз підтверджують ствердження про неможливість повністю виправити недоліки окремих етапів формування якісних ознак людського капіталу, в тому числі й в освітній сфері — джерела здобуття знань. Тільки поступові наполегливі заходи безперервності та поєднанні виховної й освітньої діяльності на протязі життя, спроможні зрощувати особистість з високим трудовим потенціалом.

Література

1. *Абалкин Л.* Социальные приоритеты и механизмы экономических преобразований в России / Под ред. Л.Абалкина. — М.: Институт экономики РАН, 1998, 394 с.
2. *Павлюк К.В.* Видатки бюджетів на розвиток людського капіталу як чинник економічного зростання / К.В.Павлюк // *Фінанси України.* — 2006. — № 9. — С. 30—43.
3. *Гриньов А.М.* Співвідношення понять «людський капітал», «знання персоналу» та «інтелектуальний капітал» / А.М.Гриньов // *Регіональні проблеми людського та соціального розвитку: В 2т. Т.1 / НАН України. Інс-т економіки пром-ті.* — 2008. — С. 189—192.
4. *Грішнова О.А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А.Грішнова / К.: Т-во «Знання», ТОО, 2001. — 254 с.
5. Закон України «Про освіту» // *Законодавство України про освіту / Верховна Рада України: Офіц. вид.* — К.: Парламентське видавництво, 2007. — 200с.
6. *Осіччук М.С.* Людський капітал: критерії оцінки й індикатори економіки знань. / М.С.Осіччук// *Фінанси України.* — 2008. — №7. — С.28—33.
7. *Лич Г.В.* Освіта як важлива інвестиція у розвиток людського капіталу / Г.В. Лич // *Формування ринкових відносин в Україні.* — 2005. — №6 (49). — С. 123—132.
8. *Абалкин Л.И.* Самые эффективные вложения — в образование и науку / Л.И. Абалкин // *Управление персоналом.* — 2000. — №5. — С. 10—13.
9. Закон України «Про дошкільну освіту» // *Законодавство України про освіту / Верховна Рада України: Офіц. вид.* — К.: Парламентське видавництво, 2007. — 200 с.
10. Закон України «Про загальну середню освіту» // *Законодавство України про освіту / Верховна Рада України: Офіц. вид.* — К.: Парламентське видавництво, 2007. — 200 с.